لەبارەی ئەدەبی تاراوگەوە

ڕزگار شێخانی – سوێد
rizgar_shekani@yahoo.se

ئەزموونی نێلی ساکس و یوسف برۆدسکی

نێلی ساکس: **"کەسی نامۆ، هەمیشە نیشتیمانی وەک منداڵێکی بێ دایک و باوک لە باوەشیدا هەڵدەگرێ"**

برۆدسکی: **"بۆ نووسەر تەنیا یەک جۆر وڵاتپارێزی هەیە: هەڵوێستی ئەو بەرانبەر بە زمانە- - - ئەدەبی خراپ جۆرێکە لە خیانەت."**

لەبارەی ئەدەبی تاراوگەوە

لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا، "ئەدەبی تاراوگە" exilliteratur دەستەواژە و تێگەیشتنێکە، بۆ بەرهەمی ئەو نووسەرانەی لەبەر هەر هۆیەک بێت، نەیانتوانیوە لە وڵاتی خۆیان ژیان بگوزەرێنن و ناچارکراون پەڕاگەندە ببن. هەندێ جاریش "تاراوگەی ناخ" بە کار دەهێنرێت، کە ئاماژەیە بۆ ئەو نووسەرانەی، لەناو کۆمەڵگەی خۆیاندا دەژین و نامۆن، یان هەست بە نامۆیی دەکەن. ڕەنگە یەکەم "ئەدەبی تاراوگە"ی نووسراو، گوتە بەناوبانگەکەی پەیامبەر موسا بێت، کە لە میسر بڕیاری کوشتنی درا و ناچار بوو ئاوارەی وڵاتی میدیا بێت. (2 Moseboken 2:22) لەوێ گوتوویەتی: "من نامۆییکم لە وڵاتیک، کە وڵاتی من نییە". کرۆکی ئەم گوتەیەی موسا و تێگەیشتن لێی، دەکرێت بە پێناسەی ئەدەب و نووسەری تاراوگەی بزانیین.

ڕەنگە زۆر سەختتر بێت، بۆ مێژووی "تاراوگەی ناخ"، بگەڕێینەوە، تێیدا نووسەرێک بدۆزینەوە و لێکۆڵینەوە لەبارەی ئەزموونی نووسەرایەتیی بکرێت. وا پێ دەچێت، لێکۆڵینەوەیەکی وا، سەخت بێت و مشتومڕی زۆر لێ بکەوێتەوە. چونکە نووسەران بەوە ناسراون، کە کەسانی گۆشەگیرن و کار لەگەڵ ئەو شتانەدا دەکەن، کە پێوەندی بە هەست و ناخی مرۆڤەوە هەیە. کەسی وایش هەمیشە لە حاڵەتێکی مەستیدایە و لە جیهانێکدا دەژیت، ئەو شتە زۆر بچوکانەی بە چاویش نابینرێن، لەێ بینراون و ئەرکیان هەیە. بۆیە لێکۆڵینەوەیەکی وا، تێیدا بگەڕێینەوە سەرەتاکانی مێژووی ئەدەبی "تاراوگەی ناخ" سەختە. بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا، دەکرێت، ئاماژە بە کۆنترین شیعر بدەین، کە باسی پەناگەی ناخ دەکات. ئەو پەناگەیەی کە نووسەران تێیدا دەژین و لەوێوە دنیا دەبینن. شیعرەکە، کۆپلەی ژمارە ١٠٦ ی داماپادایە، Dhammapada.106 کە کۆنترین نووسینی بودیزمە و دەڵێ:

من پەناگەی خودم.
چ پەناگەیەکی تر هەیە؟
لە منێکی زۆر بەسەرخۆزاڵدا
پەناگەیەکی سەخت بینراوە، دەدۆزرێتەوە.

ڕەنگە ئەمە یەکەمین تێکستیش بێت، کە مرۆڤ بەسەر دوو کەسایەتی، دوو جیهاندا، پەنام و پەنی، دابەش بکات.

لە مێژووی ئەدەبدا، ئەو نووسەرانە زۆرن، کە ناچارکران، پەڕاگەندە ببن و لە تاراوگەوە لەبارەی زێدی خۆیان و کێشەکانییەوە بنووسن و هاوکات نووسین جۆرێک لە سارێژکردنی برین و پیشاندانی سەختیی ئاوارەییان بێت. هەتا کۆتایی سەدەی نۆزدەیش، تاکو تەرا نووسەران ناچار دەکران پەڕاگەندە ببن. ئەوەتا لە سەردەمی ڕێنێسانسدا، ئەو کاتەی ئیتالیا بەسەر چەند هەرێمێکی لەگەڵ یەکتیری ناکۆکدا دابەشکرابوو، "دانتی"مان هەیە. ئەو لە فلۆرێنسا دەرکرا، پاشان بڕیاری کوشتنی درا و لە تاراوگە، "کۆمیدیای خودایی" نووسی.

لەسەرەتای سەدەی بیستەوە، دوای دروستبوونی زۆر دەوڵەتی ناسیونالی و گەشەی کۆمەڵگەکان بەرەو کۆمەڵگەی پیشەسازی و ناکۆکییان لەسەر زەوی، باوەڕی ئایینی و سیاسی، بەپەڕاگەندەبوونی نووسران زۆر زیادی کرد. بەڵام لە سەردەمی شەڕی دووەمی جیهانیدا، ئەم ڕێژەیە بە لێشاو زیادی کرد و تائێستایش بەردەوامیی هەیە. هیچ گرفتێکما نییە، ئەگەر لیستی ناوی نووسەرە پەڕاگەندەبووەکان بنووسین، بەڵام کارێکی سەختە، لێکۆڵینەوە لەبارەی ئەزموونی هەموویانەوە بکرێت. چونکە ژمارەیان یەکجار زۆرە. ئەوەی گرنگە بگوترێت، ئەوەیە، کە "ئەدەبی تاراوگە" ڕۆڵێکی بزوێنەری هەبووە لە مودێرنزمی ئەدەبی ڕۆژئاوادا. بەخشینی "خەڵاتی نوبێل" لە شەست ساڵی ڕابردوودا، بە زۆر "نووسەری تاراوگە" ڕاستیی ئەم تێگەیشتنەیە. دوا "نووسەری تاراوگە"یش کە ئەم خەڵاتەی پێ ڕەوا بینرا، ژنە نووسەری تاراوگە، هێرتە میوللەری ئەڵمانیزمانی ڕۆمانیا بوو.

نووسەرێک، کە ڕاونەنرابێت، کە ترس لەسەر ژیانی نەبێت و بەئارەزووی خۆی چووبێت، بۆ نموونە لە پاریس ژیان بگوزەرێنێت و هەمیشە بتوانێت هاتوچۆ بکات، ئەوا ئەو نووسەرە نە نووسەری تاراوگەیە و نە بەرهەمەکەیشی ئەدەبی تاراوگەیە. هیچ نەتەوەیەک نییە، بە نووسەری وای خۆی بڵێ نووسەری تاراوگە و بەرهەمەکەیشی بە ئەدەبی تاراوگە بزانێت. چونکە "تاراوگەبوون، ئاوارەبوون، دەربەدەربوون، پەڕاگەندەبوون"، دەستەواژەیەکن، یەک مانا و یەک تێگەیشتنیان هەیە؛ ئەویش "ڕوودان و حاڵەتە". ڕوودانی فیزیکی، کە بە ناچاری گۆڕانی جێگەیە و حاڵەتی دەروونییش، کە مرۆڤی پەڕاگەندە تێیدا دەژی. زۆر جار کەسی پەڕاگەندە، لە هەڵبژاردنی جێگەیشدا ئازاد نییە و ڕێککەوت ڕۆڵی دەبێت. "ئەدەبی تاراوگە"یش، بەرهەمی ئەم ڕوودان و حاڵەتەیە. لە دەرەوەی ئەمە، شتێکی تر نییە، لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا، بە "ئەدەبی تاراوگە" ناوبهێنرێت.

نێلی ساکس و ئەدەبی تاراوگە

کە ساڵی ١٩٣٣ هیتلەر دەسەڵاتی وەرگرت، تیرۆرکردنی نەیارانی نازیزم دەستی پێ کرد. هەموو ئەوانەی دژی باوەڕی نازییەکان بوون، لە خۆیان دەترسان. ئەوسا نێلی «زاکس» ساکس Nelly Sachs تەمەنی 42 ساڵ بوو، لە بەرلین لە دایک بووبوو و هەر لەوێیش دەژیا. لەو کاتەوەی باوکی مردبوو، لەگەڵ دایکی بەو سەروەت و سامانە دەیانگوزەراند، کە باوکی لە پاش مەرگی بە جێی هێشتبوو. ئەو تاکانەی خێزانێکی جووی ئەڵمانیا بوو.

ئەو ڕۆژانە بۆ کەسانی وەک نێلی، ژیان لە ئەڵمانیا ترسناک بوو. ئەڵمانیای نازی لە کۆتایی ساڵی ١٩٣٩ پۆلۆنیای داگیر کرد و ئیتر جەنگی دووەمی جیهانی تەشەنەی کرد. لە سەرەتای هاوینی ١٩٤٠ یشدا فەرەنسا، دانمارک و نەرویژی داگیر کرد. ئەو کاتە نێلی تەمەنی ٤٩ ساڵ بوو، ماوەیەکی کەم پێشتر، لەگەڵ دایکی لە بەرلینەوە بە دوا فڕۆکە هاتنە ستۆکهۆلم. دایکی تەمەنی ٦٩ ساڵ بوو. ڕۆژی پێشوو نێلی لە پۆلیسخانە بوو، بۆئەوەی مۆڵەتی سەفەر وەربگرێت. ئەو پۆلیسەی کارەکەی بۆی دەکرد، گوێی لێ بوو کە نیللی نیازی وایە بە شەمەندەفەر لە ئەڵمانیا دەربچێت. پۆلیسەکە پێی گوتبوو، باشترە بلێتی فڕۆکە بکرێت، چونکە جووەکان، ئەگەر مۆڵەتی چوونەدەرەوەیشیان پێ درابێت، ئەوا لەسەر سنوور دەگیرێن. پێشتر زۆر شاعیر و هونەرمەندی ئەڵمانی، پشتیان لە نیشتیمانیان کردبوو و پەڕاگەندەی وڵاتان بووبوون. نێلی ساکس لە دوا چرکە لە ئەڵمانیا دەرچوو، لاگەرکرانتز، کە دۆستێکی سوێدیی ئەو بوو، نووسیویەتی: "ئەو لە مردن نەترساوە، بەڵکو لە کوشتن ترساوە"[1] چونکە نێلی پێی وا بووە، کە کوشتن مردنێکی ناسرووشتییە. ئەم دەرچوونە چارەنووسی ژیانی ئەوی تەواو گۆڕی. ئەگەر بمابوایەوە، بەدڵنیای دەکوژرا، بەڵام کە ڕزگار بووە، دەبێت خەم و ئازاری هەموو کوژراوەکان لە دڵیدا هەڵبگرێت. وەک کە لە شیعرێکدا دەڵێ: "بمبوورن خوشکەکانم/ بێدەنگیی ئێوەم لە دڵمدا هەڵگرتووە"[2]. ئەمەیش بارێکی زۆر گران بوو. چەند شاعیر و هومەرمەندێک نەیانتوانی بەرگەی ئەم بارە دەروونییە گرانە بگرن و نەخۆش کەوتن. نێلی ساکس و پۆل سێلان دوو شاعیر بوون، کە کارەساتەکانی شەڕی دووەم، تووشی نەخۆشی دەروونیی کردن.

ئەگەرچی نێلی لە تەمەنێکی گەورەدا، پەڕاگەندەی سوێد بوو و لە تەمەنی وایشدا فێربوونی زمانێکی نوێ سەختە، بەڵام ئەم سەختییە و سەختیی شەڕی دووم، کە تێیدا هاوئایینەکانی لەناودەبران، ڕێگر نەبوون لەوەی فێری زمانی سوێدی ببێت. بەپێچەوانەوە، هێندە باش فێر بوو، توانی شیعری چەند شاعیرێکی سوێدیش تەرجومەی سەر زمانی ئەڵمانی بکات، لەوانە گوننار ئێکێلۆف. دۆستایەتی لەگەڵ ئێکێلۆف و زۆر نووسەری تردا هەبوو.

بەرلەوەی نێلی لە ئەڵمانیا دەربچێت و پەڕاگەندەی سوێد ببێت، هاوڕێیەکی پێی گوتبوو، "ئێستا زمان تاکە شتە، کە تۆ هەتە، لەمەودوا بیری لێ بکەوە"[3] نێلی وای کرد و زمانی بە کار هێنا، تا بە هۆیەوە شاهیدی سەردەمەکەی بێت و بوونی خۆی لە جیهانێکدا بسەلمێنێت، کە لەناو گرکانی جەنگدا دەسووتا. هەتا لە ئەڵمانیا بوو، ڕەچەڵەک و ئایدێنتیتی، سەرنجی ئەویان ڕانەکێشابوو. کە پەڕاگەندە بوو، لە ستۆکهۆلم، بەجیدی هەوڵی دا لە ڕەچەڵەکی خۆی بکۆڵێتەوە و ئایدێنتیتیی خۆی بدۆزێتەوە؛ ئەو کێ بوو؟ ئەودەم، وەک نووسەریش دەرنەکەوتبوو. لە تاراوگە بە جیدی پەنای بۆ ماڵی ئاوادانی زمان و نووسین برد. هەڵە نییە ئەگەر، نێلی وەک پێشەنگی ئەدەبی تاراوگە ببینین.

ساڵی ١٩٥٠، دایکی، کە تاکە ئەڵقەی پێوەندیی نێوان ئەو و خزموکەس و منداڵیی بوو، لە تاراوگە، لە سوێد مرد. ئیتر نێلی هیچ کەسێکی نەما، ڕازی لا بدرکێنێت. لەم جیهانە گەورەیەدا ئەو بەتەنیا بوو، پەناهەندەیەک بوو، لە ستۆکهۆلم، لە ژوورێکی زۆر بچووکدا ژیانی دەگوزەراند. بەڵام لەناو نهێنییەکانی زماندا، ماڵێکی گەورەی دروست کرد و بە شیعر ڕازاندییەوە. دەبینین لەو سەردەمەدا، کۆچ و پەڕاگەندەیی، بابەت و موتیڤی سەرەکیی شیعرەکانییەتی. ئەمەیش لە دیوانی "کۆچ و گۆڕان"دا دیارە، کە ساڵی ١٩٥٩ بڵاوکرایەوە.

نازییەکان، ترسێکیان لە دڵی نێلی چاندبوو، وای لێ کرد، دوای کۆتایی هاتنی جەنگی دووەم و ڕووخانی ئەڵمانیای نازیش، ئەم ترسە هەر زیادی دەکرد. تا وای لێ هات، هەندێ جار باری دەروونیی زۆر تێکدەچوو و دەبوو لە نەخۆشخانە بمێنێتەوە.

"کەسی نامۆ، هەمیشە نیشتیمانی

وەک منداڵێکی بێ دایک و باوک
لە باوەشیدا هەڵدەگرێ"[4]

نازییەکان، ترسێکیان لە دڵی نێلی چاندبوو، وای لی کرد، دوای کۆتایی هاتنی جەنگی دووەم و ڕووخانی ئەڵمانیای نازیش، ئەم ترسە هەر زیادی دەکرد. تا وای لێ هات، هەندێ جار باری دەروونی زۆر تێکدەچوو و دەبوو لە نەخۆشخانە بمێنێتەوە. هەستێکی وای هەبوو، کە لە سویدیش نازییەکان بەدوایدا دەگەڕێن و هەوڵی کوشتنی دەدەن. هاوینی ساڵی ١٩٦٠ ماوەیەک لای دۆستێکی دەژیا، ئەم دۆستەی دەگێڕێتەوە کە نێلی "بە نووسین لەسەر پارچە کاغەز لەگەڵم دەدوا، لە ترسی ئەوەی نەوەک دەنگی تۆمار بکەن. وای هەست دەکرد، نازییەکان بەدواوەیەوەن و لەناو دیواردا ئامێری دەنگتۆمارکردنیان داناوە".[5]

زستانی دوو ساڵ دواتر، لە نامەیەکدا بۆ گوننار ئێکێلۆفی هاوڕێ دەنووسێت:
"گونناری خۆشەویست،/دەنگی تۆ لە تەلیفۆن، دڵارامییەکی زۆر بوو بۆ من. ڕێک لە حاڵەتی ڕووخاندا زۆر لە خۆم دەکەم بوێر بم. بەڵام زۆر جار هەڵکردنی ئەم ئاڵایە زۆر گرانە. ئێستا دیار نییە، دەبێت کەی بچمەوە نەخۆشخانە بۆئەوەی بپارێزرێم.../".[6] نێلی لە نامەکەیدا نووسیویەتی "بۆئەوەی بپارێزرێم". لێرەشدا مەبەستی ئەوەیە لە نازییەکان بپارێزرێت. کە ساڵی ١٩٧٠ لە تەمەنی حەفتاونۆ ساڵیدا لە تاراوگە، بە نەخۆشیی کانسێریش مرد، ئەم نەخۆشییە دەروونییەی هەر هەبوو.

هەموو نووسینەکانی نێلی، شاهێدی سەردەمێکی دیاری مێژوویین. ئەویش سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانی و تێیدا قەتلوعامی جووەکانی ئەورووپایە.
بەڵام ئەو بۆ باسکردن و دەربڕینی ئەم سەردەمە زاڵمە، دەگەڕێتەوە ناو مێژوویێکی زۆر کۆن. بەگوێرەی ئینجیل، کاتێک خودا غەزەب لە خەڵکی "سادوم"[7] دەگرێت، شارەکە دەسوتێنێت و تەنیا پەیامبەر لوت و ژن و دوو کچیەکەی ڕزگاریان دەبێت.

هەموو نووسینەکانی نێلی، شاهێدی سەردەمێکی دیاری مێژووییین. ئەویش سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانی و تێیدا قەتلوعامی جووەکانی ئەورووپایە. بەڵام ئەو بۆ باسکردن و دەربڕینی ئەم سەردەمە زاڵمە، دەگەڕێتەوە ناو مێژوویێکی زۆر کۆن.

ئەمە هەناسە ڕەشەکانی
"سادوم" و
باری "نەینەوا"یە
لەبەر
برینی کراوەی
دەرگەمان دانراون"[8]

ئەم ئازار و پەراگەندەبوونەی جووەکان، مێژوویەکی کۆنی هەیە. نێلی لە چەند شیعرێکدا، باسی دەرکردنی جووەکان لە میسر و کۆڕەویان (وەک کە لە شیعرێکدا دەڵێ) بەناو "لمی هەڵقرچاوی سینادا"[9]، بەرەو ئیسرائیل دەکات، کە بەسەرهاتێکی بەناوبانگی ناو کتێبە ئاسمانییەکانە. لەوێ لەسەر "چیای موسا" خوا خۆی بە موسا پیشان دەدات و ڕزگاریان دەکات[10]. لێرەدا گرنگە ئاماژە بەوە بکەین، کە کاتێک نێلی دەگەڕێتەوە، بۆ ئەفسانە و مێژووی ئایینی، بۆ بنەچەی ڕەگەز و ئازاری هاوئایینەکانی، لەبەر ئەوە نییە، خۆی وەک کەسێکی باوەڕدار پیشان بدا و کێشەی ئایینەکان دەربخات، یان هەڵوێستێکی سیاسی بنوێنێت، بەڵکو بۆ ئەوەیە کەسایەتی و ڕەچەڵەکی خۆی لە جیهانێکدا بدۆزێتەوە، کە نکۆڵی لە بوونی دەکات و وێرانی دەکات.
لە شیعرەکانی نێلیدا، "ئاخ، گریان، فرمێسک و ناڵە" زۆر دەبینرێن، کە لە گریان و ناڵەی حەزرەتی یوسیف دەچێت، کە خۆی بۆ براکانی ئاشکرا دەکات و خۆی بۆ ڕاناگیرێت و لە پرمەی گریان دەدات. یان لە گریان و ناڵەی "نیوب"ی ئەفسانەی گریکی دەچێت، کاتێک هەر حەوت کوڕی دەکوژرێن و بەدەم گریان و ناڵەوە، بەرێگەوە بۆ وڵاتی خۆی، هێندە دەگریەت، هەتا ئاو لە جەستەی نامێنێت و وشک دەبێتەوە. ڕەنگە شیعری جوان ڕێک ئەو حاڵەتە ناسک و بێ کۆنترۆڵانەی شاعیر بێت. کە تێیدا شاعیر ئامرازە لە دەربڕینی ڕازێک. لە خوێندنەوەی شیعرەکانی نێلی هەست بە ناڵەو گریانێکی وا دەکەین.

"دایکم دەستی گرتبووم
ئەوسا یەکێک چەقۆی ماڵئاوایی هەڵبڕی:

دایکم دەستی لە دەستم کردەوە
بۆئەوەی چەقۆکە بەر من نەکەوێ
بەڵام ئەو جارێکی تر لەسەرخۆ دەستی بە نێکم داهێنا و
ئەوسا دەستی خوێنی لێ هات.
/.../
"کە منیان بۆ مەرگ برد
لە دوا چاوترووکانیشدا، هێشتا هەستم دەکرد
چۆن ئەو چەقۆیەیماڵئاوایی هەڵکێشرا"[11]
لە شیعرێکی تردا، باسی کەسێک دەکات، کە کاتێک نازییەکان ماڵیی خەڵکیان دەپشکنی، ئەو چوار شەو و چوار ڕۆژ خۆی لەناو، دارتەرمێکدا شاردبووەوە.

"چوار شەو، چوار ڕۆژ
دارتەرمێک حەشارگەت بوو
مایتەوە، هەناسەت وەردەگرت - دەشتدایەوە-
تا مەرگ دوا بخەیت.
ئازاری دنیا
لەنێوان چوار تەختە بوو"[12]
ئەمانە دیمەنێکن، ئێمەی کورد دەتوانین بەئاسانی لە مێژووی نوێی خۆماندا بیانبینیین. وێنەیەکن، دەتوانیین لە شیعری کوردیدا، بیانخوێنینەوە. ئەمەیش، ڕەنگە پێوەندی بە لەیەکچوونی ئازارەکانەوە هەبێت. چونکە ئەوەی بەسەر کوردا هاتووە و کە ترس هەیە لە داهاتوویشدا بەسەریدا بێتەوە، زۆر لە وێرانکردنی جوودا جیاوز نییە. پرۆگرام و پلانی بەعسییەکان لە وێرانکردنی کوردا، هیچ جیاوازییەکی نەبوو لەگەڵ پرۆگرام و پلانی نازییەکان لە وێرانکردنی جوودا. ڕەنگە لە سەردەمی وا دا، ئەرکی کۆمەڵایەتی شیعر و شاعیر شاهێدی، کوژاندنەوەی ئاگرەکە و ئەگەر بشکرێت، دانەگیرسانی بێت. ڕەنگە ئەمەی دواوە ئەرک و بارێکی گران بێت بۆ شیعر و شاعیر. چونکە ناکرێت ئەرکە کۆمەڵایەتییەکانی شیعر، پەیامی سیاسی بێت. بۆیە نێلی سەرهەڵدەگرێت و لە فەزاکاندا بەدوای ماڵێکدا دەگەڕێت. کە تێیدا چەوساندنەوە و کوشتن نییە.

"نازانم ئەم ئەوینە کۆچکردووە
لە کام فەزا
جێنشین دەبێت"[13]

لە ئەزموونی گەنجیی نێلی ساکسدا، شیعری خۆشەویستیی بۆ پیاوێک نووسی، کە قەدەر نەیکردن بە هاوسەر. پیاوەکە لەسەردەمی هیتلەردا کوژرا. خۆشەویستی بۆ ئەو پیاوە هەر مایەوە و لە شیعرەکانیشیدا شوێنێکی دیاری هەیە و بە "زاوا کوژراوەکە" ناوی دەهێنێت. نێلی نازانێت چۆن، کەی و لەکوێ خۆشەویستەکەی کوژراوە. بۆیە لێرەدا خەیاڵ ڕۆلی گرنگ دەبینێت لە نزیکبوونەوە و بینینی دیمەنی کوژرانەکە. لە شیعرێکدا دەڵێ: "ئەگەر تەنیا بمزانیایە، دوا نیگات لەسەر چی بوو"[14]

شانۆنامەی ئێلی
نێلی شانۆنامەیشی نووسیوە. "ئێلی" شانۆنامەیەکی شیعرییە. شوێن و ڕووداو لە شارۆچکەیەکی لاچەپە لە پۆلۆنیا، لەدوای شکانی ئەڵمانیای نازی و کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانیدا. "باسیا"ی نانەوا و "گیتل"ی جلشۆر، دوو ژنن لە زاری "ڕۆزا"وە دەگێڕنەوە: ڕۆزا کە پیرەژنێکی بەتەمەن بوو. شەوێک، لە پەنجەرەوە دەبینێت، نازییەکان دەچنە ژوورەوە و دایک و باوکی ئێلی لە خەو هەڵدەستێنن و بەپێش خۆیانیان دەدەن. ئێلی کوڕێکی تەمەن هەشتساڵە و کۆڵان بە کۆڵان، بە شمشاڵێک بەدەستەوە بەدوای دایک و باوکیدا دەکەوێت. ئێلی دەوەستێ و شمشاڵەکە بەدەمییەوە دەنێت، ڕوو لە ئاسمان دەکات و وەک پاڕانەوە لە خودا، ئاوازێکی ناسۆر دەژەنێت. کە پێشتر ئاوازی وای نەژەنیووە. سەربازێکی گەنج دەگەڕێتەو و بە قۆنداغە تفەنگ دەیکوژێت. لە شانۆنامەکەدا دەڵێ:

"ئێلی بە جلی شەوەوە بەدوای دایک و باوکییەوە ڕایکرد
شمشاڵەکەی بەدەستەوە گرتبوو
کە ئەو بۆ بەرخ و گۆلکەکانی
لە مێرگ دەیژەنی"[15]

بێدەنگی و نوتقگیرانی وەک بابەتێکی شیعریی لای نێلی ساکس هێمایە بۆ سەختی و مەحاڵیی گێڕانەوەی ئەو قەتلوعامەی لە سەردەمی شەڕی دووەمەدا بەسەر جووەکاندا هات. لای ئەو، بێدەنگی مێتودێکیتری کارکردنە،

"سەموێل"ی باپیرەی ئێلی کە بەدوای ئێلی دا چوو بوو، بەسەر تەرمی کوڕەزاکەیدا دەکەوێت و لەو ساوە نوتقی دەگیرێت و لاڵ دەبێت. تەرمەکە هەڵدەگرێت و لەسەر گاشەبەردێک دادەنیشێت. سەموێل گەرووی گیراوە و کڕ و کپ دانیشتووە، ئێلی کە نەوەیەتی و کوژراوە، لەسەر ئەژنۆیەتی و بەدرێژایی شانۆنامەکە نوتقی گیراوە و ناتوانێت یەک وشەیش لەبارەی ڕووداوەکە و پیاوکوژەکانەوە بڵێ.

بێدەنگی و نوتقگیرانی وەک بابەتێکی شیعریی لای نێلی ساکس هێمایە بۆ سەختی و مەحاڵیی گێڕانەوەی ئەو قەتلوعامەی لە سەردەمی شەڕی دووەمەدا بەسەر جووەکاندا هات. لای ئەو، بێدەنگی مێتودێکیتری کارکردنە، تێیدا وشە باڵدەگرێت، ڕازی دڵ دەدرکێنێت و هێزی سیحریی ئەم بێدەنگییە دەبینرێت. لای ئەو بێدەنگییش، وەک وشە، ڕەنگ و جوڵانەوەی جەستە، دەبێتە شێوەیەکیتری گوتن. پرۆفیسۆر، گوننار. د . هانسۆن لەمبارەیەوە نووسیویەتی: "لای نێلی زاکس، بە شێوەیەک هەموو شتێک لاڵییە، وەک لای پۆل سێلان، ئەو شاعیرەی کە لە هەمووان زیتر نزیکی ئەوە. بەڵام لەناو ئەم بەزۆر لاڵبوونییەدا، تەواو لەتەنیشت حەقیقەتی جەللادەکاندا، وشە ئازاد دەبێت و ئاماژە بە جۆرێک لە ئاشتبوونەوە دەکات، لەگەڵ جەللادەکاندا نا، بەڵام لەگەڵ ژیان، لەگەڵ ترس، لەگەڵ زیندوومانەوە و لەگەڵ لەدایکبوونێکی نوێدا"[16]

دیمەنی یانزەی ئەم شانۆنامەیە، زۆر سەرسوڕهێنەرە، دەبینین: دووکەڵکێش، ئەستێرە، درەخت، جێپێ و شەو، هەموویان قسە دەکەن، شاهێدی دەدەن و شتێک دەگێڕنەوە، کە بینیویانە، یان بەسەریاندا هاتووە.

"دەنگی ئەستێرەیەک:
من کارم دووکەڵکێش پاککردنەوە بوو
ڕووناکیم ڕەش بوو

درەخت:
ئیتر ناتوانم ڕێک بوەستم
خۆیان پێمدا هەڵدەواسی و بەملاوبەولادا دەهاتم
وەک ئەوەی بای هەموو دنیا بمهەژێنێت.

درەختێکی تر:
خوێن ڕۆچووە ناو ڕەگەکانم
هەموو ئەو باڵندانەی لەسەر چڵەپۆپەم هێلانەیان کردبوو
هێلینیان خوێناوی بوو"[17]

لەدوای ڕەینەر ماریا ڕیلکەدا، چەند نووسەرێکی تری ئەڵمانیزمان، وەک پێشەنگی ئەدەبی نوێی ئەڵمانی دەرکەوتن و هێزی بزوێنەر بوون لە مۆدێرنزمی ئەدەبی ڕۆژئاوادا، کە ئاسەواریان بەسەر ئەدەبی نوێی ئەورووپاوە هەیە. ئەوان "نووسەری تاراوگە" بوون و شیعرەکانیان شاهێدی سەردەمێکی ڕەشی ئەورووپان. پۆل سێلان و نێلی ساکس، دوو لەو نووسەرانە بوون. هێزی ئێستاتیکای بەرهەمی ئەوان، هەر لەوەدا نییە، کە هاوار وناڵە و کارەساتەکانی شەڕی دوومیان لێوە دەبیسترێن. بەڵکو لە هێزی زمان و شێوەی دەربڕینیاندایە. ئەوان جۆرێک شیعریان نووسیوە، کە ڕاستەوخۆ پێوەندی بە ژیانی سەردەمەوە هەبووە، یان باسی سەردەمێکیان کردووە، کە دەکرێت ئەزموونی باشی بۆ داهاتوو هەبێت. لێرەدا گرنگە بگوترێت، کە ئەوان مێژوویان نەنووسیوەتەوە، بەڵکو کاریان لەگەڵ مێژوودا کردووە. بە بەخشینی "خەڵاتی نوبێل" بە نووسەری ئەڵمانیزمانی ڕۆمانیا، هێرتە میوللەر، لە ساڵی

٢٠٠٩ دا جارێکی تر، ئەو ڕاستییەمان بۆ دەرکەوت، کە "ئەدەبی تاراوگە"، شایستەی ئەوەیە لە ناوەندە ئەدەبییەکانی جیهاندا، جێگەی ڕێز و لێکۆڵینەوە بێت. ئەدەبی ئێمەیش، بە شێوەیەک، لەم جۆرە ئەدەبەیە، کە ئەگەر بە پرۆژە و پرۆگرام، خۆمان کاری بۆ بکەین لە ناساندنیدا، دەکرێت وەک ئەدەبێکی بەرز، جێگەی خۆی لە سەر سەکۆی ئەدەبی جیهانیدا مسۆگەر بکات. بەڵام کاتێک لە مێژووی نوێی ئەدەبی خۆماندا، سەرنج لە هەڵوێستی شاعیرێکی وەک شێرکۆ بێکەس دەدەین، کە خاوەن ئەزموونێکی زۆر و زمانێکی شیعریی جوانە، هەر بەڕاستی وێنەشعرییەکانی، ڕەنگ و بۆنیان هەیە و هەستێکمان لا دروست دەکەن، کە دیمەنەکە دەبینین، یان پێشتر بینیومانە. بەڵام کاتێک وردتر لەم ئەزموونە دەوڵەمەندە ورد دەبینەوە و لەگەڵ ئەزموونی نێلی ساکس و پۆل سێلاندا بەراوردی دەکەین، ئەوا لەو ڕایەی سەرەوەمان دوودڵ دەبین. چونکە ئەو نوێنەرایەتی ڕەوتێکی ملنەرمی ئەدەبی دەکات، بەرانبەر بە حیزب، تێیدا هەموو ڕاستییەک، دوارۆژی ڕووناک و ئاسوودەییەک، لە بەئاکامگەیاندنی پرۆگرامی حیزبدا دەبینێت. ڕەنگە لە مێژووی نوێی ئەدەبماندا، ئەو پێشەنگی ئەم ڕەوتە ملنەرمە بێت.

فەرموو، هەموو شیعرەکانی نێلی بخوێنەوە، یەک شیعر نادۆزیتەوە، باسی ئازایەتی و گەورەیی سەرکردەیەکی ئیسرائیلی، یان سەربازێکی کردبێت. تەنانەت، لەیەک شیعریشدا، ناوی جوو، بەرلین، هیتلەر و ئاوشویتزی نەهێناوە، کەچی هەموو ئەزموونی نووسەرایەتی ئەو لەبارەی ئەم سەردەمە مێژووییەوەیە. ئەو بەهۆی مێتافۆر و گەڕانەوە بۆ ئەفسانە و تەسەووفی جووەوە "قەباڵە"، بەرگری لە بوونی خۆی کردووە. شیعرەکان، یەک ڕەهەندیان نییە و ڕووکەش نین. خوێنەر ناچار دەکەن زانیاریی زۆر ورد لەبارەی ئەم مێژووەوە بخوێنێتەوە. هەمان هەڵوێست و شێواز لای پۆل سێلان و زۆر نووسەری تر دەبینرێت. نێلی لە پاییزی تەمەنیدا، زمانێکی شیعریی هێندە بەهێزی داهێناوە، کە ئەدەبناسەکان، هیچ گومانێکیان لەوە نییە، کە ئەو و پۆل سێلان، گەورەترین شاعیری ئەڵمانیزمانی دوای جەنگی دووەمی جیهانیین. ئەوان نووسەری سیاسی نەبوون، بەو مانایەی لایەنگری ڕەوتێکی سیاسی بن. بەڵام لەناو کێشەی گەورە و ئاڵۆزی جەنگدا، لایەنگری ئاشتی و لێبووردەیی بوون.

هەندێ جار ئەدەبناسەکان نێلی ساکس، وەک دیاردەیەکی ئەدەبیی سەرسوڕهێنەر لە مێژووی ئەدەبدا باس دەکەن. مرۆڤێک، کە لە وڵاتی خۆی ڕاونرابێت، کە خزموکەسی کوژرابێت و لەم جیهانەدا، وەک درەختی بیابان تەنیا بووبێت، کە لە تەمەنی ٥٥ ساڵیدا، وەک نووسەر دەرکەوتبێت و جارجاریش، لەبەر تێکچوونی باری دەروونیی، کەوتبێتە نەخۆشخانە و ئەو ڕۆڵە گەورەیەیشی هەبێت لە مودێرنزمی ئەدەبی ڕۆژئاوادا !

بەڵام کاتێک لە مێژووی نوێی ئەدەبی خۆماندا، سەرنج لە هەڵوێستی شاعیرێکی وەک شێرکۆ بێکەس دەدەین، کە خاوەن ئەزموونێکی زۆر و زمانێکی شیعریی جوانە، هەر بەڕاستی وێنەشعرییەکانی، ڕەنگ و بۆنیان هەیە و هەستێکمان لا دروست دەکەن، کە دیمەنەکە دەبینین، یان پێشتر بینیومانە. بەڵام کاتێک وردتر لەم ئەزموونە دەوڵەمەندە ورد دەبینەوە و لەگەڵ ئەزموونی نێلی ساکس و پۆل سێلاندا بەراوردی دەکەین، ئەوا لەو ڕایەی سەرەوەمان دوودڵ دەبین. چونکە ئەو نوێنەرایەتی ڕەوتێکی ملنەرمی ئەدەبی دەکات، بەرانبەر بە حیزب، تێیدا هەموو ڕاستییەک، دوارۆژی ڕووناک و ئاسوودەییەک، لە بەئاکامگەیاندنی پرۆگرامی حیزبدا دەبینێت. ڕەنگە لە مێژووی نوێی ئەدەبماندا، ئەو پێشەنگی ئەم ڕەوتە ملنەرمە بێت.

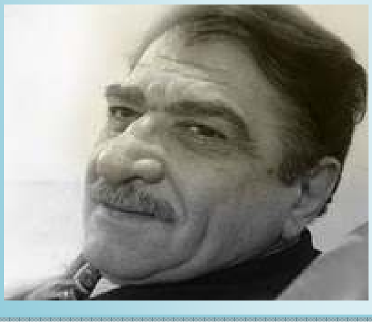

فەرموو، هەموو شیعرەکانی نێلی بخوێنەوە، یەک شیعر نادۆزیتەوە، باسی ئازایەتی و گەورەیی سەرکردەیەکی ئیسرائیلی، یان سەربازێکی کردبێت. تەنانەت، لەیەک شیعریشدا، ناوی جوو، بەرلین، هیتلەر و ئاوشویتزی نەهێناوە، کەچی هەموو ئەزموونی نووسەرایەتی ئەو لەبارەی ئەم سەردەمە مێژووییەوەیە. ئەو بەهۆی مێتافۆر و گەڕانەوە بۆ ئەفسانە و تەسەووفی جووەوە "قەباڵە"، بەرگری لە بوونی خۆی کردووە.

هەتا سەرەتای ساڵانی شەستیش، ناوەندە ئەدەبییەکانی ئەڵمانیا هەستیان بە بوونی یەکێک لە گەورەترین شاعیرەکانی خۆیان نەکردبوو. ئەوسا، لەناکاو هەموو شتێک گۆڕا. لەپڕ، زۆر ڕەخنەگر لەبارەیانەوە نووسیان و بە شاعیرێکی گەورەی ئەڵمانیایان ناوبرد، کە لە سەردەمی شەڕ، پەڕاگەندەی سوێد بووبوو. بەڵام ناوەندە ئەدەبییەکانی سوێدی، زۆر زووتر هەستیان بە گەورەی نێلی کردبوو، لە نزیکەوە دەیانناسی و بینیبوویان، کە چ ڕۆڵێکی هەبووە لە مودێرنزمی ئەدەبدا. ئەوەبوو ساڵی ١٩٦٦ ئەکادیمیای سوێدی، "خەڵاتی نوبێل"ی لە ئەدەبدا، بۆ شیعر نووسینێک بەخشییە نێلی ساکس، کە بە هێزی هەژێنەر چارەنووسی نەوەی ئیسرائیل دەگێڕێتەوە.

سەرچاوەکان

1- Olof Lagercrantz, Den pågående skapelsen, En studie i Nelly Sachs diktning. 1966 W&W,s47.
2- Nelly Sachs, Samlade dikter. Översättning: Rolf Moberg, 2001 MånPåcket, s.516
3- Olof Lagercrantz, Den pågående skapelsen, En studie i Nelly Sachs diktning. 1966 W&W,s.71.
4- Nelly Sachs, Samlade dikter. Översättning: Rolf Moberg, 2001 MånPåcket, s.391
5- Bokstäverna jag färdas i, En antologi om Nelly Sachs i redaktion av Anders Olsson, 2001 Themis, s.123.
6- Bokstäverna jag färdas i, En antologi om Nelly Sachs i redaktion av Anders Olsson, 2001 Themis, s.37.
7- Första Moseboken, kapitel 19
8- Nelly Sachs, Samlade dikter. Översättning: Rolf Moberg, 2001 MånPåcket, s.332
9- Nelly Sachs, Samlade dikter. Översättning: Rolf Moberg, 2001 MånPåcket, s.19
10- Andra Moseboken, kapitel 19
11- Nelly Sachs, Samlade dikter. Översättning: Rolf Moberg, 2001 MånPåcket, s.32
12- Nelly Sachs, Samlade dikter. Översättning: Rolf Moberg, 2001 MånPåcket, s.564
13- Nelly Sachs, Samlade dikter. Översättning: Rolf Moberg, 2001 MånPåcket, s.490
14- Nelly Sachs, Samlade dikter. Översättning: Rolf Moberg, 2001 MånPåcket, s.57
15- Nelly Sachs, ELI. Tolkning av: Johannes Edfelt, 1965 Bonniers. s.8
16- Gunnar D Hansson, Lyckans berså, 2008.Autor. s.155-156.
17- Nelly Sachs, ELI. Tolkning av: Johannes Edfelt, 1965 Bonniers. s.57

یوسف برۆدسکی و ئەدەبی تاراوگە

دادوەر: چ کارێک دەکەیت؟

برۆدسکی: شیعر دەنووسم. پێموایە کە ...

دادوەر: "پێموایە" نا، قسە. ڕاست ڕاوەستە! شانت بە دیواردا مەدە! تەماشای دادگە بکە! ڕاست وەڵام بدەوە! کارێکی بەردەوامت هەیە؟

برۆدسکی: وامزانی بە کارێکی بەردەوام دەژمێردرا !

دادوەر: من وەڵامێکی ڕوونم دەوێ !

برۆدسکی: شیعرم دەنووسی. وامدەزانی چاپ دەکرێن. پێموایە کە ...

دادوەر: ئێمە پێموایەی تۆمان بە لاوە گرنگ نییە. وەڵام بدەوە بۆ کارت نەدەکرد.

برۆدسکی: کارم دەکرد. شیعرم دەنووسی.(1)

بەم شێوەیە، لە بەهاری ساڵی ١٩٦٤ لە لینینگراد، بە تۆمەتی "مشەخۆریی"، لێپرسینەوە لەگەڵ یوسف »جوزیف« بردۆدسکی دەستی پێ کرد، کە گەنجێکی تەمەن ٢٤ ساڵ بوو. ژیانی سەختی دوای جەنگی دووەمی جیهانی ژیابوو. شەش ساڵ بوو شیعری دەنووسی، نە ئەندامی یەکێتیی نووسەران و نە ئەندامی پارتی کۆمۆنیستیش بوو. لە ڕاستییدا ئەم تۆمەتە هەر بەهانە بوو، کۆمۆنیستەکان دەیانویست سزای بدەن. چونکە بە بۆچوونی ئەوان، برۆدسکی وەک هاوڵاتییەکی سوڤیێتی، شیعری سوودبەخشی نەدەنووسی، واتە شاعیری دەرباری حیزب نەبوو. بۆیە دادگە بڕیاری دا بە ٥ ساڵ دوورخستنەوەی بۆ ئۆردوگایەک لە دەرەوەی شاری ئەرخانگیلسک، تا لەوێ سوغرەی پێ بکەن. نامەیەکی ژان- پۆڵ سارتر (2) بۆ سەرۆکی لیژنەی باڵای سۆڤیێت، چەند ساڵێک سزاکەی کەمکردەوە. سارتر باسی ئەوەی کردبوو، کە مەسەلەی برۆدسکی ناوبانگی سۆڤیێتی لەکەدار کردووە. دوای چەند ساڵێک، ئیسرائیل داوەتنامەی بۆ برۆدسکی نارد، کە سەردانی ئیسرائیل بکات. کۆمۆنیستەکان ڕێگر بوون و نەیاندەهێشت بۆ دەرەوەی سۆڤیێت سەفەر بکات. بەڵام، ساڵی ١٩٧٢ لەناکاو پێیان ڕاگەیاند، کە دەتوانێت سەفەر بۆ دەرەوەی وڵات بکات. مەرجەکانی ئەم مۆڵەتپێدانە، بە ئاشکرا دیار بوو، کە ئەمە بڕیاری دەرکردنییەتی لە شار و نیشتیمانی و مۆڵەتپێدان نییە. ئەو ڕازی بوو، بچێتە ئەمەریکا و لەوێ، لە تاراوگە بژی. ئەمە کورتەی دەرکردنی شاعیرێک بوو لە نیشتیمانەکەی، کە ١٥ ساڵ دواتر، "خەڵاتی نوبێل"ی لە ئەدەبدا پێ ڕەوا بینرا.

مێژووی ئەدەبی ڕووسی لە سەردەمی فەرمانڕەوایی کۆمۆنیستەکاندا، زۆر بەسەرهات و ڕووداوی وای تێدایە. ڕەنگە دیارترینیان ئەزموونی بوریس پاسترناک (١٨٩٠- ١٩٦٠) بێت. ئەم مێژووە پێمان دەڵێت؛ کۆمۆنیستەکان و حیزبە ئایینییەکان، نازی و فاشیستەکان، لە ئازاردان، ڕاونان و کوشتنی نووسەر و هونەرمەندانی سەربەخۆدا. هەڵوێست و تێگەیشتنی وەک یەکتریان هەبووە و یەک شتیان لە ئەدەب و هونەر ویستووە؛ کە لە بەرژەوەندیی ئەواندا بن، کە شاعیر، شیعر بۆ حیزب و سەروەرییەکانی بنووسێت. ئەگەر نا، ئەوا ئەدەبێکی نارەسەن بەرهەمدێنێت و دەبێت ڕێگەی بڵاوبوونەوەی لێ بگیرێت. کۆمۆنیستەکان لەبارەی ئەرکی چینایەتیی ئەدەب و ئەدەبی چینایەتییەوە، زۆر تیۆر و تێگەیشتنیان بڵاو کردەوە. پێیانەوە خەڵکیان مەست و تەسکبین کرد. بەپێی نووسینێکی لیو ترۆتسکی (١٨٧٩ — ١٩٤٠) لە کتێبی "ئەدەب و شۆڕش"دا،(3) کە باسی کۆبوونەوەیەکی مەکتەبی ڕاگەیاندنی کۆمیتەی ناوەندیی پارتی کۆمۆنیست دەکات، لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٢٤، لەبارەی سیاسەتی حیزب لەسەر لایەنی ئەدەبیدا. ئەو لەو کۆبوونەوەیەدا، بە ڕوونی هەڵوێست و تێگەیشتنی خۆی لەبارەی پێوەندی نێوان ئەدەب و حیزب ڕادەگەیەنێت و بەتوندی بەگژ هاوڕێکانیدا دەچێتەوە و بەرگری لە نووسەرە ناحیزبییەکان دەکات، کە پێشتر کۆمەڵێک لەو نووسەرانە، لە نامەیەکدا بۆ ترۆتسکی پشتگیریی خۆیان بۆ هەڵوێستی ئەو دەربڕیبوو. کە دوایی ستالین زۆریانی لێ پەڕاگەندە کرد. ئەوەی سەرنجڕاکێشە، ئەوەیە، هەتا ڕووخانی سۆڤیێتیش، کۆمۆنیستەکان هەر لەسەر ئەم سیاسەتە توونددیان بەردەوام بوون.

هەموو سیستێم و حیزبێکی توتالیتار، پێویستی بە شاعیری دەربار هەیە. ئەوان زۆر لەسەرخۆ و بە پرۆگرام کار لەسەر دروستکردنی شاعیری وادا دەکەن.

ئەم سیاسەتەی دەستەمۆکردنی شاعیران، ئاسەواری بەسەر ژیانی سیاسی و کولتووریی ناوچەکەدا جێهێشتووە. دەبینین حیزب هەیە، کارئاسانی و کۆمەکی شاعیرێک دەکات لە بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیدا و بە "شاعیری گەورەی نەتەوە"یش ناوی دەهێنێت. وەک کە کۆمۆنیستەکان، نزیکەی سی ساڵ سەرگەرمی گەورەکردنی یەڤگینی یەڤتۆشینکۆ بوون. بەڵام کەی ئەمە ئەرکی ئۆرگانەکانی حیزبە، کە شاعیری باش و خراپ دەستنیشان بکات!؟

سۆڤیێتی جارانیش حیزب و سیستێمێکی وای هەبوو. زۆر شاعیری دەرباری هەبوو. ئەگەرچی یەڤگینی یەڤتۆشینکۆ شاعیرێکی باش و دەنگێکی دیاری ئەدەبی ڕووسییە، بەڵام کۆمۆنیست بوو و یەکێک بوو لەوان. بەرانبەر بە حیزب، شاعیرێکی ملنەرم بوو. بۆیە ڕێگەیان پێی دەدا بۆ دەرەوەی وڵات سەفەر بکات و لە چاپکردن و بڵاوکردنەوەی دیوانەکانیشیدا، کۆمەک و ئاسانکارییان بۆی دەکرد و بە لایانەوە گرنگ بوو، ئەو وەک شاعیری گەورەی ڕووس بناسرێت. کەچی هاوکات نەیاندەهێشت بەرهەمەکانی پاسترناک، ئەخماتۆڤ و برۆدسکی و زۆر نووسەری تر بڵاو ببنەوە. بەعسییەکانیش پێڕەوی ئەم سیاسەتەیان دەکرد و تێیدا گەیشتنە ترۆپک. لە کۆتاییشدا فۆرمێکی ترسانکی وەرگرت، بەوەی کە نووسەرە نەیارەکانیان دەکوشتن و هاوکات هەوڵیان دەدا دەستەواژەی "ئەدەبی بەعس" بخزێننە ناو مێژووی ئەدەبەوە. ئەگەر لەم وا پیشاندانەی شاعیرەکەیاندا، مەبەستیان مانەوە و گەشەی خۆیان نەبێت، لەم یارییەدا، شاعیرەکە تەنیا ڕۆڵی ئامرازێک دەبینێت، تا بە هۆیەوە، چارەنووسی نەتەوە بە چارەنووسی خۆیانەوە گرێ بدەن، نەک بە پێچەوانەوە. ڕەنگە ئەوان نەتوانن ڕاستەوخۆ کار بۆ ئەم تێگەیشتنە و بڵاوبوونەوەی بکەن، بۆیە پەنا بۆ نووسەران دەبەن، کە شیاوترین کەسی کۆمەڵگەن و پێیانەوە هەوڵی بەئاکامگەیاندنی ئەم ئامانجە سیاسییەیان دەدەن.

کە ساڵی ١٩٤٠ برۆدسکی لە لینینگراد لە دایک بوو، جەنگی دووەمی جیهانی هەڵگیرسابوو. کە کۆتاییشی هات، تەمەنی ٥ ساڵ بوو. لە سەردەمی جەنگدا، کاتێک کە ئەڵمانیای نازی، نەیتوانی شارەکەی برۆدسکی داگیر بکات، نزیکەی دوو ساڵ و نیو گەمارۆی دا. خەڵکەکە لەژێر بۆمبارانادا دەژیان. شار وێران بوو و بەرگرییکردن لە لینینگراد، بووە سیمبۆلی خۆڕاگری. ئەو لەناو وێرانەی جەنگ و سەختیی گوزەرانی دوای جەنگ، تەمەنی منداڵیی بەسەربرد. هێندەی نەبرد، باوکی کە ئەفسەر بوو، بە بڕیارێکی مەکتەبی سیاسی پارتی کۆمۆنیست، کە جووەکان لە پۆستی بەرزدا نەبن، لە سوپا دەرکرا. لەبەر هەژاریی و ئەو بارە ناخۆش و سەختەی دوای جەنگی دووەم و دەرکردنی باوکی لە سوپادا، لە تەمەنی ١٥ ساڵیدا، کە ئەو کاتە تەنیا هەشت ساڵ خوێندبووی، لە قوتابخانە دەرچوو. لە کارگەیەک دامەزرا و هاوکات بە ئەشقەوە فەلسەفە و مێژووی ئەدەب و ئایینەکانی دەخوێندەوە. برۆدسکی خۆی لەناو دنیای زمان و ئەدەبدا دۆزییەوە و ئەو سەردەم تێکەڵی ناوەندی ئەدەبی بوو. واتە برۆدسکی کەسێک بوو، تەنیا بە هەوڵ و کۆششی خۆی، گەشەی بە زانیاری و فێربوون دا. خۆی فێری زمانی پۆڵۆنی و ئینگلیزی کرد و ئەدەبی ئەم دوو زمانەی تەرجومەی سەر ڕووسی کردووە. کە ساڵی ١٩٧٢ ئاوارەی ئەمەریکایش بوو، لەبەر لێزانیی لە مێژووی ئەدەب و لەبەر ئەوەیش، کە ڕۆشنبیرێکی گەورە بوو، چەند زانکۆیەک داوایان لێی کرد، تێیاندا وەک وانەبێژ هاوکاریان بکات.

لە گوتاری "لە ژوورێک و نیودا"،[4] کە گوتارێکی بیۆگرافییە و ١٢ ساڵ دوای ئەوەی لە ڕووسیا دەرکرابوو و ئاوارەی ئەمەریکا ببوو، نووسیویەتی. تێیدا باسی سەردەمی منداڵیی خۆی و ژیانی سەختی خێزانەکەیان دەکات، لە دوای جەنگی دووەمی جیهانیدا. کە لە لینینگراد لە خانوێکی زۆر بچووکدا، کە هەر ژوورێک و نیو بوو، لەگەڵ دایک و باوکی دەژیا. لەبەر هەژاری و نەبوونی خانوو، زۆر ژن و مێرد نەیاندەهێشت منداڵیان ببێت. یان ئەگەر بشیان هێشتبا، ئەوا لێدەگەڕان یەک، یان دوو منداڵیان ببێت. بۆیە برۆدسکی تاکانەی دایک و باوکی بوو. کۆمۆنیستەکان، مۆڵەتیان بە دایک و باوکیشی نەدەدان، لە دەرەوەی سۆڤیێتدا کوڕە تاکانەکەیان ببینن. برۆدسکی دەگێڕێتەوە کە لە تەلەفۆ لەگەڵ دایکی دەدوا، دایکی پێی دەگوت: "کوڕم، تاکە هیوام لەم ژیانەدا ئەوەیە، جارێکی تر تۆ ببینمەوە". لەم گوتارەیدا، باسی ئەوە دەکات، کە دایک و باوکی هەر لەم ژوور و نیوەدا مانەوە. ڕێگەیان پێ نەدرا، کوڕە ئاوارەبووەکەیان ببیننەوە، هەتا لە ماوەی ساڵێدا هەردووکیان بەدوای یەکتریدا مردن.

ئەدەبی تاراوگە، بەرهەمی نووسەری وەک "برۆدسکی"ـە، کە لە وڵاتی خۆی دەرکرابێت. کە ئازادیی بینینی دایک و باوک و خۆشەویستانی نەبێت. ئەم بارە

ئەدەبی تاراوگە، بەرهەمی نووسەری وەک "برۆدسکی"ـە، کە لە وڵاتی خۆی دەرکرابێت. کە ئازادیی بینینی دایک و باوک و خۆشەویستانی نەبێت. ئەم بارە نالەبارە، حاڵەتێکی دەروونی لای نووسەر دروست دەکات، کە تەنیا مرۆڤی پەراگەندە دەیبینێت. ئێمە لە ئەدەبی خۆماندا، دەتوانین هەست بەم حاڵەتە دەروونییە، ناسک و پڕ لە سۆزە، لای هێمن و لە شیعرە بەرزەکەیدا، "ناڵەی جودایی" بکەین، کە ڕەنگە لە چل ساڵی رابردووەوە، تا ئێستا، بەرزترین "شیعری تاراوگە"ی کوردی بێت.

ناڵەبارە، حاڵەتێکی دەروونی لای نووسەر درووست دەکات، کە تەنیا مرۆڤی پەڕاگەندە دەیبێت. ئێمە لە ئەدەبی خۆماندا، دەتوانین هەست بەم حاڵەتە دەروونییە، ناسک و پڕ لە سۆزە، لای هێمن (١٩٢١ – ١٩٨٦) و لە شیعرە بەرزەکەیدا، "ناڵەی جودایی" بکەین، کە ڕەنگە لە چل ساڵی رابردووەوە، تا ئێستا، بەرزترین "شیعری تاراوگە"ی کوردی بێت. هێمن لە شیعرەکەیدا، وەک پەڕاگەندەیەک، شیوەنک دەگێڕێت، کە لە ئەدەبی کوردیدا، هاوتای نییە.

"نابێ قەت ناڵەی جودایی بێئەسەر
جا چ نەی بیکا چ پیاوی دەربەدەر
بۆیە ناڵەم تێکەڵی نەی کردووە
شیوەنێکم پێیە نەی نەیکردووە"[5]

برۆدسکی، وەک "هێمن"ی نەکردووە، شیوەنێک بگێڕێت، نەی نەیکردبێت. دەرکردن لە زێدی، هێندە کاری نەکردە سەر باری دەروونیی ئەو، تا شیوەن بگێڕێت و پەڕاگەندەیی ببێتە بابەتێکی ناوەندیی شیعرەکانی. یان خۆی بە ئەنتی سۆڤیێت و کۆمۆنیزمەوە خەریک بکات. نا، ئەو کەسێکی ئیندیڤیدوالیست بوو، ئەگەر ڕەخنەیشی گرتبێت، ئەوا لە بە کۆلێکتیڤکردنی گۆمەڵگە بووە. ئەویش وەک هێمن، شیعری بە سەرواى دەنووسی. ئەگەرچی، لە وەرگێڕانیاندا، لەپێناو مانەوەی ڕیتم و پەیامیاندا، سەرواکان نەماون، یان ڕاستتر نەکراوە بە سەرواوە وەربگێڕدرێن، بەڵام کە دەیانخوێنینەوە، ئەوە دەزانین کە بەرهەمی نووسەرێکی زۆرزان، ڕۆشنبیر و بە هەڵوێست دەخوێنینەوە. تێیاندا ژیان و مەرگ، کات و خۆشەویستی کرۆکن. وەرگێڕە سوێدییەکەی برۆدسکی، کە هاوڕێی یەکدیش بوون، باسی تایبەتمەندی زمانی ڕووسی دەکات، لە نووسینی شیعردا، کە زمانێکی دەوڵەمەندە و تێیدا شاعیر پەکی ناکەوێ. هەروەها باسی گرنگیی زمان، وەک تاکە کەرەستەی شاعیر، لای ئەو دەکات. کە برۆدسکی زمانی زۆر بە لاوە گرنگ بووە. لە گفتوگۆ و گوتارەکانیشیدا، برۆدسکی زۆر ڕاشکاو و بێ هیچ پێچوپەنایەک، ڕای خۆی دەڵێ: "بۆ نووسەر تەنیا یەک جۆر وڵاتپارێزی هەیە: هەڵوێستی ئەو بەرانبەر بە زمانە– – – ئەدەبی خراپ جۆرێکە لە خیانەت."[6] ئەم ڕایەی برۆدسکی لەبارەی زمان و ئەدەبەوە، ئەگەرچی زۆر توندە، بەڵام ڕاستە. هەموو نووسەرێک، دەبێت هەمیشە ئەو ڕاستییەی لە زەین بێت؛ ئەگەر ناتوانێت بە زمانێکی جوان و ڕەوان ڕازی دڵ دەرببڕێت، با نەنووسێت. هەر لەبارەی گرنگیی زمان و بەرپرسیارییێتی نووسەرەوە، لە گوتارێکدا نووسیویەتی: "ئەگەر شاعیر بەرپرسێتی بەرانبەر بە کۆمەڵگە هەبێت، ئەوەیە کە باش بنووسێت. لەبەرئەوەی ئەو کەمینەیە، بۆیە هیچ هەڵبژاردنێکی تری نییە. ئەگەر لە بەئەنجامگەیاندنی ئەم ئەرکەیدا سەرنەکەوێت، لەبیر دەکرێت."[7] ڕا و تێگەیشتنەکانی برۆدسکی لەبارەی گرنگیی زمانەوە، ڕوونن. وا من زەینم بۆ زمان و ئەدەبی کوردی چووە، کە زمانێکە، ستانداردی نییە، گرفتی ڕێنووسی هەیە و تاکوتەرا نەبێت، نووسەرانی گرنگی بە زمان نادەن. پرسیار ئەوەیە؛ ئایا دەکرێت بە زمانێکی خراپ، ئەدەبێکی باش بنووسرێت؟

برۆدسکی ساڵی ١٩٩٦ لە تەمەنی ٥٦ ساڵیدا، لە ئاوارەییدا مرد و شار و وڵاتەکەی نەبینییەوە. ئەگەرچی دوای وەرگرتنی "خەڵاتی نوبێل"، لە ساڵی ١٩٨٧ دا، بارەکە گۆڕابوو، بۆی هەبوو بگەڕێتەوە وڵاتی خۆی، بەڵام ئەو نەیدەویست. لە ئاداری ١٩٨٧ لە گفتوگۆیەکدا، باسی ئەم مەسەلەیەی کردوە.

"- هیچ هەلومەرجێک هەیە، کە تێیدا بیر لە گەڕانەوە بۆ سۆڤیێت بکەیتەوە؟

+ نازانم. یەکەم مەرج ئەوەیە، کە لەوێ بەرهەمەکانم بڵاو بکرێنەوە. [...] لە ڕاستیدا هیچ شتێکم نییە بۆی بگەڕێمەوە. [...] ئەگەرچی پاسەپۆرتی ئەمریکاییم هەیە، کەچی حکومەتی سۆڤیێتی وەک موڵکی خۆی دەمڕوانێ. [...] بە هیچ جۆرێک حەز ناکەم ڕووی دواوەی مەدالیایەک بم، تێیدا وێنەی یەڤگینی یەڤتۆشینکۆ و ئەندرەی ڤۆزنێسێنسکی لە ڕووی پێشەوەیدا نەخش کرابێت"[8]

برۆدسکی لە پێشەکیی چاپی سوێدیی دیوانێکی دێرک وەڵکەوت"دا، نووسیویەتی: "شیعر هونەری ڕەچاوکردن نییە، هونەرێکی ڕەوانبێژییە، هونەرێکی ڕادەربڕینە. ئەگەر شاعیرێک بیەوێت ڕەچاوکەر بێت، وا باشترە هەنگاوە لۆگیکییەکەیتر بنێت و تەواو دەمی خۆی دابخات".[9] ڕەنگە هێندە سەخت نەبێت، لە مەبەستی برۆدسکی بگەین، ئەگەر ئەزموونی ژیانی ئەومان لە بەرچاو بێت. ئەو کە لە وڵاتی خۆی دەرکرا، چونکە نەیویست بێدەنگ بێت. چونکە بەرانبەر بە سۆڤیێت و پارتی کۆمۆنیست ملی نەرم نەبوو. چونکە شیعری بۆ حیزب نەنووسی. ئەمەیش جارێکی تر زەینمان بۆ ئەوە دەبات کە "شیعر هەڵوێستە"[10]

سەرچاوە و پەراوێز

1 Josef Brodskij, Oas i öknen, I urval av Werner Aspenström och tolkade tillsammans med Anna Aspenström, 1987 FIBs Lyrikklubb/Tidens Förlag. s.7

2 DN. Kultur, 2010-04-10

3 Leo Trotskij, Litteratur och Revolution, 1969 Partisanförlaget. S. 179.

4 Joseph Brodskij, Att behaga en skugga. Essäer, Översättning av Bendt Jangfeldt, 1988 W&W, s.395.

5 هێمن، ناڵەی جودایی. چاپەمەنیی سەییدیان، مەهاباد، چاپی پێنجەم. ل/18

6 Josef Brodskij, Oas i öknen, I urval av Werner Aspenström och tolkade tillsammans med Anna Aspenström, 1987 FIBs Lyrikklubb/Tidens Förlag. s.9

7 Joseph Brodskij, Att behaga en skugga. Essäer, Översättning av Bendt Jangfeldt, 1988 W&W, s.317.

8 Joseph Brodskij, Att behaga en skugga. Essäer, Översättning av Bendt Jangfeldt, 1988 W&W, s.451.

9 Derek Walcott, Vinterlampor, 1991 W&W, s.9

10 ئاماژەیە، بۆ لێکۆڵینەوە ڕەخنەییەکەی حەمەسەعید حەسەن، بەو ناوەوە

ئەم گوتارە بە دوو بەش، لە ژمارە 26 و 30 هەفتەنامەی فەرهەنگیی هەولێر، بڵاوکراوەتەوە.